

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑ·Ι·ΔΟΥ

Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΛΕΣΧΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ
(1908—1912)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΜΙΑΧ

Ἰωάννινα

1984

811

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΙΟΝΙΟΥ ΚΑΙ ΑΔΡΙΑΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

9

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 55935
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 10/9/2014
ΓΛΩΣΣ. ΑΡΙΘΜ.

Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΛΕΣΧΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ
(1908—1912)

* ΣΥΛΛΟΓΗ *
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΡΙΩΝΗ
ΔΩΘΕΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗΣ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΜΙΑΧ

Ίωάννινα
1984

**Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΛΕΣΧΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ
(1908—1912)**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ἀνακήρυξη τοῦ συντάγματος ἀπὸ τοὺς νεότουρκους στὶς 23 Ἰουλίου τοῦ 1908 ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὶς ὑπόδουλες ἐθνότητες τῆς Βαλκανικῆς νὰ ὀργανώσουν φανερά πιά τὶς δυνάμεις τους, μὲ σκοπὸ τὴν ἐξασφάλιση ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερων ἐρεισμάτων στὴν ἀναμενόμενη τελικὴ ἀναμέτρηση μὲ τὴ φθίνουσα αὐτοκρατορία. Πρὶν ἀπὸ τὴ νεοτουρκικὴ ἐπανάσταση οἱ προσπάθειες τῶν ὑποδούλων, μ' ἐξαίρεση τὴν ἀλβανικὴ ἐθνότητα, κινήθηκαν σὲ δύο ἐπίπεδα: 1) στὴν ἐκμετάλλευση τῶν εὐκαιριῶν ποὺ παρείχαν οἱ νόμοι τοῦ κράτους ἢ τὰ προνόμια, καὶ 2) στὴν παράνομη δραστηριότητα ποὺ ἀνέπτυσαν, κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγηση καὶ τὴν ὑποκίνηση τῶν ἐλεύθερων ἐθνικῶν κέντρων.

Στὴν πάλιν αὐτὴ ἡ ἀλβανικὴ ἐθνότητα βρέθηκε, πρὶν ἀπὸ τὸ 1908, σὲ ἰδιότυπη θέση. Ἐχοντας, στὴν πλειοψηφία της, τὴν ἴδια θρησκεία μὲ τὸ δυνάστη ὑποχρεώθηκε νὰ ταυτίζεται καὶ ἐθνικὰ μαζί του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὸν βοηθᾷ σ' ὅλες τὶς περιστάσεις, ἄλλοτε ἀναγκαστικά κι ἄλλες φορές μ' ἐλεύθερη προαίρεση. Αὐτὴ ἡ ταύτιση εἶχε τὰ πλεονεκτήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ μειονεκτήματά της. Τὰ πρῶτα συναρτῶνται μὲ τὴ νομὴ τῆς ἐξουσίας. Στὴν οὐσία, ὅμως, ἐξαιτίας τῆς φεουδαρχικῆς δομῆς τῆς ἀλβανικῆς κοινωνίας, τὰ προνόμια τὰ ἐξασφάλιζαν ὄχι ὁ ἀλβανικὸς λαός, ἀλλὰ οἱ ἄρχοντές του, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀπατέλεσαν ἐξέχοντα στηρίγματα τῆς αὐτοκρατορίας.

Αὐτὰ τὰ πλεονεκτήματα μεταβάλλονταν σὲ μειονεκτήματα στὶς περιπτώσεις ποὺ ἡ ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἀλβανῶν ἐπαναστατοῦσε, παλιότερα στὴν ἠγεσία της, ἀργότερα καὶ στὴ βάση, καθὼς πλησιάζουμε στοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους. Τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ποὺ ἀκολουθοῦσαν ἐπέσυραν σκληρὰ ἀντίποινα ἐκ μέρους τῆς Πύλης, ἢ ὁποία ἔβλεπε σ' αὐτὰ νὰ διακυβεύεται ἡ ἀκεραιότητα τῆς αὐτοκρατορίας, ν' ἀμφισβητεῖται ἡ ἰσχύς της καὶ ν' ἀποστερεῖται ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀπὸ ἔμπειρους πολεμιστές.

Ἡ ἀνακήρυξη τοῦ συντάγματος τὸ 1908 ἔθεσε καὶ τοὺς Ἀλβανοὺς σὲ ἴση μοίρα μὲ τὶς ἄλλες ἐθνότητες τῆς Βαλκανικῆς, κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς ἐπανάστασης τῶν νεότουρκων. Μποροῦσαν τώρα νὰ ἐκφράζουν ἐλεύθερα τὶς ἐθνικὲς πεποιθήσεις τους, μέσα ἀπὸ ὀργανώσεις ποὺ συγκρότησαν κι ἀπὸ τὸν τύπο ποὺ κυκλοφοροῦσε σ' ὅλες τὶς πρωτεύουσες τῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου ὑπῆρχαν ἀλβανικὲς διεκδικήσεις. Βέβαια, ὅλα αὐτὰ δὲν ἔγιναν χωρὶς τὴν προεργασία τῶν παράνομων ὀργανώσεων, ποὺ δροῦσαν στὴν ἐποχὴ τῆς ἀπολυταρχίας τοῦ Ἀβδούλ Χαμίτ, καὶ τῶν ἐλεύθερων ἀλβανικῶν κοιμημάτων ποὺ

είχαν ιδρυθεί στο εξωτερικό. Η παράνομη δράση είχε άλλοτε επιφάνεια κι άλλοτε θάθος, ανάλογα με τις περιοχές και τα στελέχη που επωμίστηκαν το βάρος της οργάνωσης. Το βέβαιο είναι ότι λειτουργούσε σε διάφορα επίπεδα, μερικά από τα όποια δεν επισημάνθηκαν ούτε από τις τουρκικές αρχές ούτε από τις θρησκευτικές ή πολιτικές εκπροσωπήσεις άλλων εθνοτήτων, ιδιαίτερα της έλληνοκτης. Για το λόγο αυτό δικαιολογείται το «ξάφνιασμα», ακόμη κι ο «πανικός», των μητροπολιτών από την απροσδόκητη ένταση, με την οποία εκδηλώθηκε η εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές έπαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων και της οποίας την έκταση δεν υποψιάζονταν πριν από το 1908¹.

Στις νοτιότερες περιοχές του βιλαετιού Ίωαννίνων (σαντζάκια Άργυροκάστρου, Ίωαννίνων, Πρέβεζας) η εθνική αλβανική κίνηση εξασθένιζε προοδευτικά σ' έκταση, ανάλογα με τη σύνθεση του πληθυσμού και σε συνάρτηση πάντα με την αφομοίωση των συνθημάτων για τη συνειδητοποίηση της ανάγκης του αγώνα για την ανεξαρτησία². Πρέπει να σημειώσουμε ότι και στα σαντζάκια αυτά, πριν από το 1908, οι ιδέες για έλευθερία κι ανεξαρτησία, αν και δεν είχαν εκφραστεί οργανωτικά με την ίδρυση κοιμημάτων, ήταν ωστόσο διάχυτες ανάμεσα στους αλβανικούς πληθυσμούς, κυρίως βέβαια στην ηγήτιδα τάξη και τους Άλβανούς υπάλληλους. Το έλληνοκ ύπουργείο εξωτερικών είχε ζητήσει πληροφορίες για την κατάσταση που επικρατούσε στα σαντζάκια Ίωαννίνων κι Άργυροκάστρου³. Από τις εκθέσεις του γενικού προξενείου Ίωαννίνων διαπιστώνεται, ότι δεν υπήρχε ούτε γινόταν κίνηση για την ίδρυση στα Γιάννινα αλβανικού κοιμημάτου, ή κατάσταση όμως στην Άλβανία αποτελούσε αντικείμενο ζωντανών συζητήσεων ανάμεσα στους Άλβανούς, οι όποιοι ήταν γνώστες της αλβανικής κίνησης. Πολλοί αλληλογραφούσαν με τα αλβανικά κοιμημάτα της Σόφιας και του Βουκουρεστίου και έπαιρναν την έφημερίδα «Drita» (Το Φως). Όλα αυτά γίνονταν με τη μεσολάβηση του ρουμανικού προξενείου Ίωαννίνων, στο όποιο διαβιβάζονταν τα γράμματα και οι έφημερίδες και μοιράζονταν στους παραλήπτες τους. Με τους Άλβανούς των Ίωαννίνων αλληλογραφούσε κι ο απόγονος του Καστριώτη

1. Βλ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές έπαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αί., εκδ. ΙΜΠΛΑΧ, Ίωάννινα 1978, σ. 309 κ.έξ.

2. Η αλβανική λέσχη Φιλιατών π.χ. δεν έδειχνε επαναστατική διάθεση, ακόμη και λίγο πριν από τον πόλεμο του 1912. Αντίθετα, διακήρυσσε την απόλυτη προσήλωσή της στην αυτοκρατορία, βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, ό.π., σ. 304.

3. Βλ. το ύπ' αριθμ. 5775/1141-1908 έγγραφό του προς το γενικό προξενείο Ίωαννίνων, ΑΡΧΕΙΟΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ (στο έξης ΑΥΕ), 6' αρχείο, 1908, Προξενείον Ίωαννίνων. Οι χρονολογίες των εγγράφων είναι με το παλιό ημερολόγιο.

don Aladro, που έμενε στο Παρίσι⁴. Σ' ένα γράμμα του, που το περιεχόμενο του έγινε γνωστό στο έλληνο-προξενείο, θεβαίωσε ότι την άνοιξη του 1908 ή 'Αλβανία θ' απελευθερωνόταν και έπρεπε όλοι να είναι έτοιμοι⁵. Κάτι ανάλογο κοινολογοῦσαν και τὰ αλβανικά σώματα που είχαν αρχίσει τή δράση τους, κυρίως στους καζάδες Λεσκοβικίου και Πρεμετής, και υποστηρίζονταν από το ρουμανικό προξενείο 'Ιωαννίνων. Οί ομάδες αυτές διέδιδαν στα χωριά ότι πολύ σύντομα θ' ανακηρυσσάταν ή αλβανική δημοκρατία, με 'Ιταλό πρόεδρο, κι ότι τὰ πάντα ήταν έτοιμα για ένα τέτοιο πραξικόπημα. 'Όλα αυτά γίνονταν δεκτά από τους αλβανικούς πληθυσμούς μ' ένθουσιασμό, γιατί έκανοποιούσαν τους πόθους τους για έλευθερία. 'Έτσι, και οί αντάρτες των ομάδων γίνονταν δεκτοί με θερμές δεξιώσεις, όπως συνέβη με την έπταμελή ομάδα που φιλοξενήθηκε από τους 'Αλβανούς του Λεσκοβικίου μιὰ δομάδα. Τὰ μέλη τής ομάδας προσπάθησαν μάλιστα να μύησουν στα σχέδιά τους και χριστιανούς πρόκριτους. Τέτοια ήταν ή ατμόσφαιρα που δημιουργήθηκε στο Λεσκοβίκι από την παραμονή των ανταρτών, ώστε οί οπαδοί τους, χωρίς φόβο και παρά την παρουσία των τουρκικών αρχών, ζητωκραύγαζαν «Ζήτω ή 'Αλβανία, Ζήτω ή Σκεπεταρία». Η γενική διοίκηση 'Ηπείρου, όταν πληροφορήθηκε τὰ γεγονότα, διέταξε τον αρχηγό τής χωροφυλακής του 'Αργυροκάστρου να πάρει μέτρα για τή διασφάλιση τής τάξης στους δυο καζάδες. Συνελήφθησαν ως ένεχόμενοι στο κίνημα: 12 'Αλβανοί από το Τρεμιστι, 5 από το 'Οχτόβι και 3 από το Μπαντιλιόνι, και φυλακίστηκαν στο 'Αργυρόκαστρο. 'Ακόμη ο θαλής κάλεσε τον 'Ισλιάμι βέη Κλεισούρα, από τους ισχυρούς 'Αλβανούς του καζά Λεσκοβικίου, και του ανέθεσε το σχηματισμό σώματος για την εξόντωση των ανταρτών. Στις 24 Φεβρουαρίου 1908 ο αρχηγός τής χωροφυλακής του 'Αργυροκάστρου δολοφονήθηκε και οί αλβανικοί κύκλοι των 'Ιωαννίνων διέδιδαν ότι ή δολοφονία αποτελούσε αντεπιδί- κηση για τις συλλήψεις των δημοφύλων τους.

'Όλα αυτά μαρτυρούν ότι ή έθνική αλβανική κίνηση, έστω και χωρίς οργανωτική έκφραση, έπηρέαζε τους αλβανικούς πληθυσμούς στα νοτιότερα σαντζάκια του βιλαετιού, όχι όμως στο βαθμό που παρατηρούνταν στα βορειότερα, καθώς και στο σαντζάκι 'Δυρραχίου. Για το λόγο αυτό, ανάλογη ήταν και

4. 'Ο πρίγκιπας Don Juan de Aladro y Perez de Valasco υποστήριζε ότι καταγόταν από την οικογένεια του Σκεντέρμπεη' βλ. H. N. BRAILSFORD, Macedonia, its Races and their Future, London 1906, σ. 286 σημ. 1 και STAVRO SKENDI, The Albanian National Awakening 1878—1912, Princeton 1967, σ. 318 κ.έξ. Οί αλβανικές οργανώσεις του έξωτερικού τον πρόβαλαν στις προκηρύξεις τους.

5. Βλ. την υπ' αριθμ. 35/25-2-1908 έκθεση του γενικού προξενείου 'Ιωαννίνων προς το υπουργείο έξωτερικών, ΑΓΕ, 8.π.

ή απήχηση τῶν ἰδεῶν στοὺς ἀλβανικοὺς πληθυσμούς, μετὰ τὴ νεοτουρκικὴ ἐπανάσταση, μέσω τῶν ἀλβανικῶν λεισχῶν.

Οἱ λέσχες ποὺ ὑδρῦθηκαν στὶς πόλεις τῶν νότιων σαντζακίων τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων στηρίζονταν περισσότερο στοὺς Ἀλβανοὺς ποὺ ὑπηρετοῦσαν ἔχει ὡς ὑπάλληλοι τοῦ κράτους, παρὰ στὶς ἀλβανικὲς κοινότητες. Στὰ Γιάννινα π.χ. τὴν ψυχὴ τῆς λέσχης τὴν ἀποτελέσαν οἱ Ἀλβανοὶ ὑπάλληλοι ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴ διοίκηση, τὴ δικαιοσύνη, τὴν ἀστυνομία κλ. κι ὄχι οἱ μόνιμα ἐγκαταστημένοι στὴν πόλη εὐάριθμοι Ἀλβανοί. Γιαυτὸ στὶς ἐπίσημες ἐκδηλώσεις οἱ ἐκπρόσωποι τῶν Ἀλβανῶν μιλοῦσαν ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ ἀλβανικοῦ συλλόγου κι ὄχι στὸ ὄνομα τῆς ἀλβανικῆς κοινότητος⁶.

Οἱ Ἀλβανοὶ ἐρευνητὲς προσπάθησαν σοβαρὰ νὰ συγκεντρώσουν καὶ ν' ἀξιολογήσουν τὸ ὕλικὸ ποὺ ἀναφέρεται στὶς «ἀλβανικὲς ἐθνικὲς ἐταιρεῖες» ἢ «λέσχες», ὅπως ἀποκαλοῦνται⁷. «Λέσχες» τὶς ὀνομάζουν συνήθως καὶ οἱ Ἕλληνες πρόξενοι. Ἀξιόλογη ἐργασία ἔγινε καὶ γιὰ τὴν ἐρευνα τοῦ θέματος στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸν Ibrahim D. Hoxha, ποὺ στηρίζεται κυρίως στὰ δημοσιεύματα τοῦ ἀλβανικοῦ τύπου καὶ στὸ ἀρχεῖακὸ ὕλικὸ τοῦ αὐστριακοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν⁸.

Μὲ τὴν παρούσα μελέτη θὰ προσπαθήσουμε νὰ σκιαγραφήσουμε τὶς δραστηριότητες τῆς ἐθνικῆς ἀλβανικῆς κίνησης στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ νὰ το-

6. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 2/13-7-1909 τῆς ἐφημ. «Ἡπειρος», ὅπου περιγραφή τοῦ ἐορτασμοῦ τῆς ἐπετείου γιὰ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ συντάγματος. Στὴν πλατεία, κάτω ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸ διοικητήριον (ὅπου καὶ σήμερον), μίλησαν γιὰ τὴ σημασία τῆς ἐπετείου οἱ: 1) Ζουλφικάρ ἐφέντης, δικηγόρος, ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, 2) Γ. Πολυχρονιάδης ἐφέντης, ἐκ μέρους τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος, 3) Ἀσκενατζή ἐφέντης, ἐκ μέρους τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινότητος, καὶ 4) Νασήμ Νατζή ἐφέντης, Ἀλβανός, ἐκ μέρους τοῦ ἀλβανικοῦ συλλόγου, «ἀλβανιστί».

7. Βλ. SKENDI, ὁ.π., σ. 346. Γενικὰ γιὰ τὴν ὕδρυση καὶ δράση τῶν λεισχῶν βλ. CHRISTO A. DAKO, Albania, the Master Key to the Near East, Boston 1919, σ. 259, STANFORD J. SHAW - EZEL KURAL SHAW, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. II, Reform, Revolution and Republic, Cambridge 1977, σ. 85, GEORGE WALTER GAWRYCH, Ottoman Administration and the Albanians 1908—1913, Michigan 1980, σ. 290, HISTORIA E SHQIPËRISË, Universiteti Shtetëror i Tiranës, τ. 2, Tiranë 1965, σ. 292.

8. Βλ. σχετικὰ τὴ μελέτη τοῦ IBRAHIM D. HOXHA, Veprimtaria e Shoqërisë «Bashkimi» të Janinës në vitet 1908—1912 (Ἡ δραστηριότητα τοῦ συλλόγου «Bashkimi» τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὰ ἔτη 1908—1912), «Studime Historike», viti XXVIII (1974), τεῦχος 1, σ. 97—130. Βλ. καὶ μετάφραση τῆς μελέτης ἀπὸ τὸν ΒΑΣΙΛΗ ΚΟΝΤΗ στὴ «Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία», τ. 7(1978), Παράρτημα, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 119—149. Γιὰ τὶς ἀλβανικὲς λέσχες στὶς δόρειες ἐπαρχίες τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων καὶ τὴ μητροπολιτικὴ ἐπαρχία Δυρραχίου, καθὼς καὶ μερικὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ, βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, ὁ.π., σ. 297 κ.ἐξ.

νίσουμε τή συμβολή τῶν λεσχῶν στήν ἀνάπτυξή της. Γιά τὸ σκοπὸ αὐτὸ στηριχτήκαμε, κυρίως, στὶς ἐκθέσεις τῶν Ἑλλήνων προξένων καὶ στὰ δημοσιεύματα τοῦ ἐλληγνικοῦ τύπου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀλβανικοῦ τῶν Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου περιληπτικὰ κείμενα καταχωροῦσε τακτικὰ ἡ ἐλληγνικὴ ἐφημερίδα «Ἡπειρος» τοῦ Γ. Χατζῆ. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ἀποδευκνύεται ὅτι ἡ ἐλληγνικὴ πλευρὰ δὲν ἔτρεφε τὸ «μίσος» ποὺ τῆς καταλογίζουσαν οὔτε ἦταν ἀντίθετη μὲ τὶς ἐθνικὲς ἀλβανικὲς διεικδικήσεις⁹, ἐφόσον βέβαια αὐτὲς δὲν ἔρχονταν σὲ κατάφωρη ἀντίθεση μὲ τὰ δίκαια τοῦ ἐλληγνισμοῦ.

Ι. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

α. Καζὰς Ἰωαννίνων

1.- Συμφωνία νεοτουρκικοῦ κοιμιτάτου καὶ Ἀλβανῶν

Πρὶν ἀναφερθοῦμε στήν ἴδρυση τῆς λέσχης τῶν Ἰωαννίνων, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐρευνήσουμε καὶ νὰ διαγράψουμε τὴν στάση τῶν Ἀλβανῶν κατὰ τὴν ἑναρξὴ τῆς νεοτουρκικῆς ἐπανάστασης¹⁰, γιὰ τὴν αὐτὴν προσδιόριζε καὶ τὶς σχέσεις νεοτουρκικοῦ κοιμιτάτου καὶ Ἀλβανῶν στοὺς πρώτους μῆνες τῆς μεταπολίτευσης. Ἡ στάση τῶν τελευταίων στὸ κίνημα, ἰδιαίτερα τῶν Ἀλβανῶν στρατιωτικῶν, ἦταν ἐνεργητικὴ, γιὰ τὸ ἀπ' αὐτὸ προσδοκοῦσαν παραχωρήσεις ποὺ θὰ ἰδρυοῦσαν στήν ἴδρυση ἀνεξάρτητου ἀλβανικοῦ κράτους. Οἱ παραχωρήσεις αὐτὲς φαίνεται ὅτι εἶχαν γίνεαι ἀντικείμενο συζητήσεων ἀνάμεσα στοὺς Ἀλβανοὺς καὶ στοὺς ἰθύνοντες τοῦ κοιμιτάτου στὰ Γιάννινα. Τὸ θέμα τῆς συνεργασίας μὲ τοὺς Ἀλβανοὺς εἶχε ἀπασχολήσει σοβαρὰ τὸ κοιμιτάτο¹¹, γιὰ τὸ πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς διοικητικοὺς

9. Εἰδικότερα γιὰ τὴν περίοδο 1908—1914 ἀναφέρουμε ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδας πρὸς τοὺς Ἀλβανοὺς ἦταν πολιτικὴ συμφιλίωσης. Ἡ Ἑλλάδα ἐνθάρρυνε τὴ δημιουργία ἐνὸς αὐτόνομου ἀλβανικοῦ κράτους ἔξω ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, καὶ ἀκόμη προσπάθησε πολλές φορές νὰ ἔλθει σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς Ἀλβανοὺς, γιὰ ν' ἀποφύγει τὴν ὑπερβολικὴ ἐπέμβαση τῶν Δυνάμεων καὶ τῶν Σλάβων γειτόνων. Ἀλλὰ οἱ πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθήκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀλβανία δυσχέραιναν τὴ συνεννόηση αὐτή· βλ. BASIL KONDIS, *Greece and Albania 1908—1914*, «Institute for Balkan Studies», Thessaloniki 1976, σ. 13.

10. Βλ. γενικὰ γιὰ τὸν ἀντίκτυπο ποὺ εἶχε ἡ ἀνακήρυξη τοῦ συντάγματος στοὺς Ἀλβανοὺς στοῦ KONDIS, ὁ.π., σ. 36 κ.ἑξ.

11. Γιὰ τὸ θέμα τῆς συνεργασίας Ἀλβανῶν καὶ νεοτουρκῶν κατὰ τὴν πρώτην περίοδο τῆς μεταπολίτευσης βλ. SKENDI, ὁ.π., σ. 339 κ.ἑξ.

υπάλληλους ἦταν Ἀλβανοί. Οἱ τελευταῖοι, σύμφωνα μέ τόν Ἑλληνα πρόξενο τῶν Ἰωαννίνων, «προτοῦ ἀμύσσειν ἔρκον πίστεως καί συμπράξεως μετά τῶν Νεοτούρκων, εἶχον ἤδη ἰσώσει παρόμοιον ἔρκον εἰς τήν ἀλβανικήν ἰδέαν καί ἐτύγχανον οἱ κύριοι μοχλοὶ καί παράγοντες τοῦ τουρκαλβανικοῦ κινήματος»¹². Γιά τὸ λόγο αὐτὸ χρειαζόταν κι ἀπὸ τὴν ἰδίαν πλευρὰς ἐπίδειξη σύνεσης καί περίσκεψης γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ συμβιβασμός. Γιά τοὺς νεότουρκους ὁ συμβιβασμός ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νὰ πραγματοποιηθεῖ, γιατί χωρὶς τὴν σύμπραξη τῶν Ἀλβανῶν, ποὺ εἶχαν στὰ χέρια τους τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς χωροφυλακῆς καί τῆς διοίκησης, ἦταν ἀδύνατη ἡ τήρηση τῆς δημόσιας τάξης. Οἱ Ἀλβανοὶ γιὰ νὰ συναινέσουν στὴν σύμπραξη εἶχαν θέσει ὡς ἔρο νὰ γίνουν ἀποδεκτὰ τὰ ἑξῆς αἰτήματα:

α) ν' ἀναγνωριστεῖ ἡ ἀλβανικὴ γλῶσσα ὁμάτιμη πρὸς τὴν ἄλλες γλώσσες ποὺ χρησιμοποιοῦνταν στὸ ὀθωμανικὸ κράτος.

β) νὰ ἐπιτραπῆ ἡ σύσταση ἀλβανικῶν σχολείων καί ἡ ἐκδοσιμὴ καὶ κυκλοφορία ἀλβανικῶν βιβλίων καὶ ἐφημερίδων.

γ) νὰ συγκροτεῖται τὸ σῶμα τῆς χωροφυλακῆς, στὸ μεγαλύτερο μέρος του, ἀπὸ Ἀλβανούς, ὅπως γινόταν καὶ στὸ παρελθὸν στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων. Ἐπίσης νὰ σχηματιστεῖ ἀλβανικὸ σῶμα, ποὺ θὰ τὸ συντηροῦσε ἡ κυβέρνησις, καὶ θὰ εἶχε ὡς ἀποστολὴν τὴν τήρηση τῆς δημόσιας τάξης καὶ τὴν καταδίωξη τῶν καινοποιῶν στοιχείων, καὶ

δ) ν' ἀναγνωριστεῖ ἡ ἀλβανικὴ σημαία.

Ἰστέρα ἀπὸ ἀλλεπάλληλες συσκέψεις τῆς ἡγεσίας τοῦ νεοτουρκικοῦ κοιμητάτου Ἰωαννίνων, τὰ τρία πρῶτα αἰτήματα τῶν Ἀλβανῶν ἔγιναν δεκτά. Δόθηκαν διαβεβαιώσεις στοὺς Ἀλβανούς ὅτι τὸ σύνταγμα θὰ παραχωροῦσε τὸ δικαίωμα σ' ὅλους τοὺς λαοὺς ποὺ ζοῦσαν στὸ ὀθωμανικὸ κράτος νὰ ἰδρῦουν σχολεῖα καὶ νὰ ἐκδίδουν βιβλία καὶ ἐφημερίδες σ' ὁποιαδήποτε γλῶσσα. Ἐπιφυλάχθηκε ὅμως ν' ἀπαντήσῃ στὸ τελευταῖο αἶτημα, γιατί ἔπρεπε πρῶτα νὰ συνεννοηθεῖ μέ τὸν κεντρικὸ σύνδεσμο τῶν νεότουρκων τῆς Θεσσαλονίκης. Σ' ἀντάλλαγμα ζήτησαν ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς:

α) νὰ συμπράξουν μαζί τους γιὰ τὴν πλήρη ἐφαρμογὴ τοῦ συντάγματος, καὶ

β) νὰ ἐτοιμάσουν σῶμα ἀπὸ 3.000 ἄνδρες, γιὰ νὰ συνεργαστεῖ μέ τὸ στρατό, ὥστε νὰ καταστείλουν κάθε ἀντίδραση ποὺ θὰ ἐκδηλωνόταν ἐναντίον τῆς ἀνακήρυξης καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ συντάγματος. Ἡ ἐπίτευξη τῆς συμφω-

12. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 391 ἐμπ. / 15-7-1908 ἐκθεσὴ τοῦ γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν, ΑΓΕ, 8.π. Στὴν ἐκθεσὴ περιέχονται πολλὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὴν ὀργανωτικὴν προετοιμασίαν ποὺ εἶχαν κάνει οἱ νεότουρκοὶ στὴν περιοχὴ, τόσο στὸ στρατὸ ὅσο καὶ στὸν πληθυσμὸ, καθὼς κι ἄλλα σχετικὰ μέ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ συντάγματος.

νίας πραγματοποιήθηκε λίγες μέρες πριν από την έκδήλωση της νεοτουρκικής επανάστασης και επισημοποιήθηκε με την όρκιση των Άλβανών βέηδων κι αγάδων των Ιωαννίνων για ειλικρινή συνεργασία με τους νεότουρκους. Έτσι το Σύνταγμα ανακηρύχτηκε στις 11 Ιουλίου 1908, χωρίς να σημειωθεί κανένα έκτροπο. Τη μέρα αυτή οι νεότουρκοι, συνεπείς προς τις συμφωνίες, διέταξαν, μέσω του βαλῆ Ιωαννίνων, την αποφυλάκιση όλων των Άλβανών που τους κρατούσαν οι αρχές για σύμπραξη ή συμμετοχή στις άλβανικές συμμορίες. Στις ἀλλεπάλληλες διαδηλώσεις που έκαναν Τούρκοι κι Άλβανοί στις 11 και 12 Ιουλίου¹³ έγινε έμφανής ή παρουσία των άλβανικών συνθημάτων και ή αποδοχή των αιτημάτων. Οι Άλβανοί διαδηλωτές κρατούσαν κίτρινες σημαίες, με σύμβολα του νεοτουρκικού κομιτάτου, πάνω στις όποιες υπήρχε ή άλβανική έπιγραφή «ROFT LIBERIA» (Ζήτω ή έλευθερία), κάτι που έπιτρεπόταν για πρώτη φορά. Στις 12 Ιουλίου κυκλοφόρησαν κι άλβανικά βιβλία και ή άλβανική έφημερίδα «Drita», στον κήπο δε του δημοτικού νοσοκομείου αναρτήθηκε ή φωτογραφία του μεγάλου άλβανιστή Άθδούλ βέη Φράσαρη. Άλλη φιλοάλβανική έκδήλωση σημειώθηκε στο Διοικητήριο, όπου κατέληξε ή πανηγυρική διαδήλωση της 12 Ιουλίου. Εκεί, ο πρόεδρος του νεοτουρκικού κομιτάτου, άφου μίλησε για δμόνοια κι άνεξιθρησκεία, πήρε από τους Άλβανούς διαδηλωτές την έφημερίδα «Drita», έδειξε στο πλήθος τή δημοσιευμένη φωτογραφία του άρχηγού των άλβανικών σωμάτων Τσιαρτζής Τόπουλη¹⁴ και σύμφωνα με το γενικό προξενείο Ιωαννίνων «ήσπάσθη ταύτην παρόντος και του γενικού διοικητού και ήρξατο εΐτα έγκωμιάζων τον κοινόν τουτον και χυδαϊον ληστήν ως συνδραμόντα διά τής στάσεώς του τους Νεοτούρκους εις τό άπειλευθερωτικόν αυτών έργον»¹⁵.

Η ύπαρξη συμφωνίας μεταξύ Άλβανών και νεότουρκων γνωστοποιήθηκε και τηλεγραφικά από το γενικό προξενείο Ιωαννίνων στο ύπουργείο έξωτερικών, με την πρόσθετη πληροφορία ότι παρατηροΰνταν στα Γιάννινα συρροή Τουρκαλβανών, καθώς και συγκέντρωση άλβανικών συμμοριών πολύ κοντά στην πόλη, γεγονότα που δημιουργοΰσαν άνησυχίες στους δμογενείς¹⁶.

13. Το χριστιανικό στοιχείο, βασισμένο στην πείρα του παρελθόντος, φάνηκε έπιφυλακτικό στην αρχή, πράγμα για το όποιο παραπονέθηκε ο βαλῆς στο γενικό πρόξενο. Έτσι, οι χριστιανοί των Ιωαννίνων πήραν τελικά μέρος στις έκδηλώσεις της 13 Ιουλίου με έπιβλητική παρουσία. Στις διαδηλώσεις των πρώτων ήμερών πήρε μέρος και το έδραϊκό στοιχείο της πόλης.

14. Για τή γραφή των άλβανικών ονομάτων ακολουθείται ή όρθογραφία των έλληνικών προξενικών εκθέσεων.

15. Βλ. τήν δ.π. έκθεση.

16. Βλ. το με ήμερομηνία 12/25-7-1908 τηλεγράφημα του γενικού προξενείου Ιωαννίνων, ΑΓΕ, δ.π.

Ἡ σύμπραξις μὲ τοὺς Ἀλβανοὺς πιστοποιεῖται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τῆς στάσεως τῶν ἀξιωματικῶν, στρατοῦ καὶ χωροφυλακῆς, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦσαν Ἀλβανοὶ ποὺ συνεργάστηκαν στενά, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τηρηθεῖ ἀπόλυτα ἡ τάξις καὶ νὰ μὴ σημειωθεῖ ἡ παραμικρότερη παρεκτροπή¹⁷.

Στις 14 Ἰουλίου τὸ νεοτουρκικὸ κοιμῆτάτο Ἰωαννίνων¹⁸ ἔδινε νέο δείγμα τῆς γενικότερης συμφωνίας ποὺ εἶχε γίνει μὲ τοὺς Ἀλβανούς. Κυκλοφόρησε ἀντίγραφο τηλεγραφήματος τοῦ νεοτουρκικοῦ συνδέσμου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ σύνδεσμο Ἰωαννίνων, ποὺ περιλάμβανε τὰ ἑξῆς, σύμφωνα μὲ τὴν ἀναφορὰ τοῦ γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων: «Ἐπειδὴ ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα οὐδεμίαν διαφορὰν ἔχει ἐκ τῶν ἄλλων γλωσσῶν, δύναται ἕκαστος νὰ ἀναγινώσκει ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ πᾶν φυλλάδιον καὶ βιβλίον γεγραμμένον ἐν τῇ ῥηθείᾳ γλώσσῃ. Ἐὰν λάβῃ χώραν παρεμπόδισις τις ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως ἐν τούτῳ, ἀναγγείλατε ἡμῖν τοῦτο πρὸς παροχὴν συνδρομῆς· διὰ δὲ τὰ σχολεῖα, δυνάμει τοῦ συντάγματος, ἀναφερθῶσι συμφώνως πρὸς τὴν τάξιν (οὐσοῦλ)· ταῦτα κοινοποιήσατε γενικῶς εἰς οὓς δεῖ»¹⁹.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐκδηλώσεις φιλίας καὶ συμπαράστασης τῶν νεότουρκων πρὸς τοὺς Ἀλβανούς μαρτυροῦσαν τὴν ὑπαρξὴν προεπαναστατικῆς συμφωνίας μεταξὺ τους, τὴν ὁποία εἶχε ἐπισημάνει, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις του, τὸ γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων. Τὸ ἐλληνικὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν ἦταν βέβαιον γιὰ τὴν συμφωνία, βασιζόμενον τόσο στὶς ἐκθέσεις τῶν προξενείων ποὺ ὅσο καὶ στὶς πληροφορίες ἰδιωτῶν ποὺ ἔφταναν συνεχῶς στὴν ἐλληνικὴ πρωτεύουσα, ἀλλὰ καὶ στὴν στάση τῶν νεότουρκων ἀπέναντι στοὺς Ἀλβανούς. Οἱ πληροφορίες μιλοῦσαν γιὰ συναδέλφωση, γιὰ ἐλεύθερη διακίνηση τῶν ἀλβανιστῶν, ποὺ μοίραζαν χωρὶς ἐμπόδια ἀλβανικὰ βιβλία καὶ ἡμερησίους καὶ μάλιστα σ' ἐκεῖνα τὰ διαμερίσματα τῆς αὐτοκρατορίας στὰ ὁποῖα δὲ μποροῦσε νὰ δημιουργηθεῖ ἀμφισβήτηση γιὰ τὴν ἐπικράτηση. Τὸ ὑπουργεῖο μάλιστα πρόδωκε, ὅτι τὸ νεοτουρκικὸ κοιμῆτάτο θὰ ἔδινε μεγαλύτερη ἐνίσχυση στοὺς Ἀλβανούς καὶ ἀλβανιστὲς, στηριζόμενον στὸ ὅτι οἱ Τούρκοι εἶχαν στενότερη ἐπικοινωνία καὶ συνεργασία μὲ τοὺς Ἀλβανούς παρά μὲ τοὺς Ἕλληνας²⁰.

17. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 396 ἐμπ. / 19-7-1908 ἐκθεσὴ τοῦ γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν, μὲ τὴν ὁποία διαδιδάσκει λεπτομερῆς ἐκθεσὴ τῆς «εὐδικῆς ὑπηρεσίας» τοῦ προξενεῖου, ἰσχυρικὴ μὲ τὴν στάση τῆς φρουρᾶς Ἰωαννίνων κατὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ συντάγματος, ΑΓΕ, β.π.

18. Στὰ ἀνακοινωθέντα ποὺ ἐξέδιδε σχεδὸν κάθε μέρα, σὲ τουρκικὴ καὶ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ὑπέγραφε ὁ «ἐν Ἰωαννίνοις ἐδρεύων Ὀθωμανικὸς Σύνδεσμος τῆς ΕΝΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΥ».

19. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 393 ἐμπ. / 18-7-1908 ἐκθεσὴ τοῦ γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων, ΑΓΕ, β.π. καὶ τὴν συνημμένην ἀνακοίνωσιν ἀριθμ. Δ' τοῦ νεοτουρκικοῦ συνδέσμου Ἰωαννίνων.

20. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. πρωτ. 3616/21-7-1908 διαταγὴν τοῦ ὑπουργεῖου ἐξω-

Πληροφορίες για την ύπαρξη συμφωνίας είχε και η πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, προερχόμενες από σημαϊνον στέλεχος τῶν ἀλβανιστῶν. Σύμφωνα μὲ τὶς ἐκμυστηρεύσεις τοῦ στελέχους αὐτοῦ, τὸ νεοτουρκικὸ κίνημα εἶχε ἐπικρατήσει, κυρίως, χάρις στὴ συνεννόησιν τῶν δυὸ στοιχείων. Οἱ πληροφορίες κρίνονταν ἀπὸ τὴν πρεσβεία θάσιμες καὶ μπορούσαν νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ στὴ στάση χιλιάδων Ἀλβανῶν ποὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὸ Φερίζοβιτς τοῦ βιλαετιοῦ Κοσσυφοπεδίου. Ἀπὸ κεῖ ξεκίνησε ὁ ἀλβανικῆς καταγωγῆς Νιάζι βέης, μὲ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Ἐμιβέρ βέη, γιὰ νὰ καταλάβει τὸ Μοναστήρι. Ὁ Νιάζι βέης, τόνιζε ἡ πρεσβεία, ὡς Ἀλβανὸς στηρίχτηκε στοὺς Ἀλβανοὺς γιὰ νὰ ἐπιχειρήσει τὸ κίνημα. Πρόβλεπε ἀκόμη, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἦταν ἀπίθναο νὰ ζητήσουν τὴν ἀνεξαρτησία τους ἢ τὴν παραχώρησιν προνομίων σὲ ἀντάλλαγμα τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ εἶχαν προσφέρει στὴν ἐπιτυχία τοῦ κινήματος²¹.

Τὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν θέλησε στὴ συνέχεια νὰ ἔχει πληρέστερη εἰκόνα, γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετώπιζε ἡ ἀλβανικὴ ἡγεσία τὴν κατάστασιν ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ στὴν Τουρκία μὲ τὴν ἐπανάστασιν τῶν νεότουρκων, ἀλλὰ καὶ νὰ διακριθῶσι τὶς προθέσεις σχετικὰ μὲ τὴν στάσιν ποὺ θὰ κρατοῦσε τὸ ἀλβανικὸ στοιχεῖο στὴν Ἠπειρο ἀπέναντι στοὺς Ἕλληνας. Γιαυτὸ ἔδωσε ἐντολὴ στὸν πρεσβευτὴ τοῦ στὴν Πόλιν νὰ ἔρθει σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν Ἰσμαήλ Κεμάλ βέη, ποὺ ἦταν ἀπὸ τοὺς κύριους ἡγέτες τῶν Ἀλβανῶν. Τὸ ὑπουργεῖο τὸ φόβιζε ἡ στενὴ συνεργασία Ἀλβανῶν - νεότουρκων καὶ πρόβλεπε τὸν κίνδυνον καθόδου τῶν Ἀλβανῶν, μὲ τὴν ἀνοχὴ τῶν Τούρκων, σὲ χῶρες καθαρὰ ἐλληνικές. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἰσμαήλ Κεμάλ θὰ βοηθοῦσαν τὸ ὑπουργεῖο νὰ χαράξῃ ἀνάλογη πολιτικὴ γιὰ τὸ Ἀλβανικόν, γιὰτὶ ἦταν βέβαιον, ὅτι ὁ Ἀλβανὸς ἡγέτης θὰ γινόταν μιὰ μέρα ὁ πραγματικὸς ἀρχηγὸς ὄλων τῶν Ἀλβανῶν, ἐξαιτίας τῆς μόρφωσίν του, τῆς πολιτικῆς ἀκτινοβολίας ποὺ εἶχε ἐξασφαλίσῃ στὸ παρελθόν στὴν Πόλιν, τῆς ἀντίθεσίν του μὲ τὸν τέως μεγάλο βεζίρη καὶ τῶν σχέσεών του μὲ τοὺς νεότουρκους τῆς Εὐρώπης.

Οἱ ἀπόψεις τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησιν ποὺ ἔπρεπε ν' ἀνακοινωθοῦν στὸν Ἰσμαήλ Κεμάλ ἦταν οἱ ἑξῆς:

1) Νὰ ἐπέμβῃ καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ κύρος του, γιὰ ν' ἀποσοβῆθῃ κάθε σύγκρουσιν ἀνάμεσα στοὺς δυὸ λαοὺς, ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένοι καὶ μπορούσαν νὰ ζήσουν ὁ ἕνας κοντὰ στὸν ἄλλο μὲ ὁμόνοια καὶ συνεργασία ἐναν-

τερικῶν πρὸς τὴν πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως, ΑΓΕ, 1908, ΑΑΚ/ΙΣΤ' Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως — Ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Τουρκίας μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Συντάγματος.

21. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. 738/31-7-1908 ἐκθεσιν τῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν, ΑΓΕ, ὁ.π. Βλ. καὶ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, Ἱστορία τῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἐν Ἀθήναις 1954, σ. 53.